ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 105, 2020

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF HISTORY

Volume 105, 2020

ПРОУЧВАНИЯТА НА ВЕСЕЛИН БЕШЕВЛИЕВ ВЪРХУ ВИЗАНТИЙСКИТЕ ИЗВОРИ ЗА УПРАВЛЕНИЕТО НА ХАН КРУМ

ДЕНИЦА ПЕТРОВА

Институт за исторически изследвания
при Българската академия на науките

Denitsa Petrova. VESELIN BEŠEVLIEV’S STUDIES ON THE BYZANTINE SOURCES ABOUT THE GOVERNMENT OF KHAN KRUM

Among the most significant contributions of Veselin Beševliev in Bulgarian science are his studies on the Byzantine sources for the rule of Khan Krum. He draws attention to the original texts of some sources that are little known in the Bulgarian science. Combining historical and philological methods of analysis, Beševliev makes an in-depth comparison of the individual texts, which sheds light on poorly studied historical events. Today, some of his theses have been revised, but this does not diminish their value, and his theories are the starting point for research by future generations of scientists.

Keywords: V. Beševliev; Khan Krum; Byzantine sources.

Един от най-значимите приноси на Веселин Бешевлиев за българската наука са проучванията му върху изворите за българската история. Освен с първобългарските надписи, той се занимава и с чужди исторически текстове. Особено ценни са публикациите му, свързани с управлението на хан Крум, които насочват вниманието към непознати или малко известни летописни съчинения.

Първата публикация на Бешевлиев, свързана с българския владетел, е статията „Чаши от черепи у прабългарите“, публикувана в „Годишник…“-а на Софийския университет през 1926 г.[1] Той започва проучването си с цитат от *Хрониката* на Теофан Изповедник, който разказва как след битката при Върбишкия проход от 26 юли 811 г. хан Крум (796 – 814) наредил да направят чаша от черепа на император Никифор I Геник (802 – 814). Ученият съпоставя известието със сведенията на Георги Амартол, Лъв Граматик и Георги Кедрин, които използват Теофан, но заменят етнонима „славяни“ с „българи“ и добавят, че ханът се надсмивал над Никифор заради неговата ненаситност. Бешевлиев убедително доказва, че първоизточник на тази добавка е съчинението на Амартол. Той анализира известието у Йоан Зонара и установява, че то не е съкращение от Теофан. Бешевлиев обръща внимание на думата „здравица“, която според утвърдено в науката мнение хан Крум е произнесъл за първи път, когато пил от черепа на Никифор заедно с българските боили и славянските князе[2]. Ученият изтъква, че думата не се среща в нито един от византийските извори, използва я единствено Мануил Малаксос в хроника, писана към края на XVI в.

Бешевлиев разглежда обичая да се изработват чаши от черепите на убитите врагове и привежда редица примери, за да стигне до извода, че навсякъде в основата е вярата в божествената оренда, следователно и постъпката на хан Крум е обичай, основан на многогодишна традиция.

Статията на Веселин Бешевлиев е първото изследване в българската наука, посветено специално на разказа на Теофан Изповедник. Свързана с нея е и публикацията „Черепът на Никифор“ от 1931 г.[3] В нея авторът отново проследява известията в изворите и по-специално фразата у Теофан, че Крум е окачил главата на императора „за наш [т. е. на византийците] позор“. Той акцентира върху известията в *Хрониката* на Йоан Зонара, славянския превод на *Хрониката* на Симеон Логотет и българските добавки към превода на *Манасиевата хроника*. Привежда данни, свързани с обичаите на различни народи, като вниманието привлича несигурното известие на Георги Акрополит, че цар Калоян (1197 – 1207) е направил чаша от черепа на Балдуин (1204 – 1205). Бешевлиев доказва, че от черепа на Никифор е изработена чаша не за отмъщение или от варварство, а за да се придобият силите на византийския император.

---

[1] **Бешевлиев**, В. Чаши от черепи у прабългарите. // *ГСУ. ИФ,* 22, 1926, с. 3 – 23.

[2] **Златарски**, В. Н. История на българската държава през средните векове. Т. 1. Първо Българско царство. Ч. 1. Епоха на хуно-българското надмощие. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2007, с. 290.

[3] **Бешевлиев**, В. Черепът на Никифор. // *Векове,* I, 1931, № 1, с. 3 – 6.

Освен Веселин Бешевлиев, с темата се занимава Иван Дуйчев, който стига до извода, че е трудно да се прецени дали събитията, описани от Теофан, са истина или просто преразказват разпространен сред народа слух[4].

Днес въпросът за черепа на Никифор може да се счита за решен в българската наука. Ангел Николов убедително доказва, че известието на Теофан, както и това на Акрополит за черепа на Балдуин, е отзвук от живите във Византия представи за жестоките обичаи на скитите, от които произхождат българите[5].

През 1936 г. в „Годишник…"-а на Софийския университет Веселин Бешевлиев публикува студията „Няколко бележки към българската история"[6]. Първата част от нея е озаглавена „Кой е бил наследникът на хан Крум?". В нея той отново започва с преглед на изворите, които публикува в оригинал – *Синаксар на Цариградската църква*, *Менологий на Василий II*, *Животът на Василий*, *Хрониката* на Георги Кедрин и *Мъченичеството на 15-те тивериуполски мъченици* от Теофилакт Охридски. Следва преглед на публикациите, свързани с въпроса за приемника на хан Крум. Авторът разглежда историята на текстовете, за да определи тяхната стойност като исторически извори. *Животът на Василий* е написан от Константин Багренородни, Йоан Скилица го използва като извор, макар да внася някои промени, а от неговото съчинение го преписва Георги Кедрин. *Цариградският Синаксар* е най-ранният извор за наследника на Крум, а *Менологият на Василий* има общ източник с него. Анализът води Бешевлиев до извода, че след Крум управлява Дукум, след него Дицевг и едва тогава хан Омуртаг (814 – 831). Тезата на Бешевлиев се основава на изворови данни – в *Менология на Василий* се казва, че приемник на хан Крум е Цок, когото Бешевлиев отъждествява с ичиргу боила Тук от Хамбарлийския надпис; в *Синаксара на Цариградската църква* като приемници на Крум са споменати Дукум и Дицевг, които според автора са братя на хана.

Въпросът за наследниците на хан Крум дълго време е дискутиран в българската наука. Васил Н. Златарски[7] установява, че споменатият в *Синаксара* Дукум е идентичен с Цок от *Менология*, следователно и с Тук от Хамбарлийския надпис и Цук от надписа на Омуртаг от 820 г. Васил Гюзелев доказва, че

---

[4] **Dujčev**, I. La chronique byzantine de 1'an 811. // *Medioevo bizantino-slavo.* Vol. II. Roma, 1968, p. 478.

[5] **Николов**, А. Хан Крум във византийската традиция: страшни слухове, дезинформация и политическа пропаганда. // *Studia Balcanica*. 27. Щрихи към Българското средновековие. Изследвания в памет на проф. Николай Кочев. Състав. Л. Симеонова. София: Парадигма, 2009, с. 107 – 116; **Nikolov**, A. Khan Krum in the Byzantine tradition: terrible rumours, misinformation and political propaganda. // *Bulgaria Mediaevalis,* 2011, No 1, p. 39 – 47.

[6] **Бешевлиев**, В. Няколко бележки към българската история. // *ГСУ. ИФ,* 32, 1936, с. 1 – 23.

[7] **Златарски**, В. Н. История на българската държава…, с. 424 – 425.

Дукум и Дицевг не са владетели[8]. Изворите говорят за една личност – ичиргу боила Тук, а името Дицевг всъщност е неговата титла.

В третата част на студията „Сведения на Цариградския Синаксар за българската история“ Бешевлиев обнародва няколко откъса, свързани с похода на император Никифор в българските земи. Първият от тях е *Житието на Никола Воин*. Авторът подчертава, че тази агиографска творба до момента не е използвана като извор за българската история, макар че е позната отдавна. Още през XVIII в. патриарх Арсений Черноевич съобщава, че в старинна църква е бил погребан войникът Никола, за чието участие в похода на Никифор срещу българите пише в *Пролога*. Николай воин е почитан от Църквата на 24 декември. Макар да е познат в науката като житие, текстът, обнародван от Бешевлиев, е по-точно да бъде определен като агиографски разказ. Съчинението е написано не преди XII в., като най-ранният известен препис е от XIII в. Познато е по няколко редакции. Житието е преведено на славянски език в Сърбия през XIV в. и навлиза в Русия, където е включено в състава на *Стишния пролог*; през XVI в. влиза в Макариевите чети-минеи, а по-късно и в минеите на Димитрий Ростовски. Познати са няколко преписа в пролози от български, сръбски и руски произход, датиращи към XIV – XVIII в. Въз основа на *Пролога* е съставен и текстът „За Никола воина“, който влиза в *Руския Хронограф*.

Гръцкият текст на *Житието на Никола Воин* е обнародван няколко пъти, но публикацията на Бешевлиев, която всъщност е преиздаване на вече обнародван гръцки препис, е единствена в българската наука. За съчинението говори и Иван Дуйчев, който го публикува в превод на български език според друго издание[9].

В същата студия Бешевлиев издава и текста *Памет на войниците, загинали във войната срещу българите, на 26 юни*. Това е първата публикация на текста в българската наука. Ученият обнародва в оригинал и няколко откъса от *Синаксара*, използвани преди това от Васил Златарски в славянски превод.

Откъси от *Синаксара* са публикувани в поредицата *Извори за българската история*[10] през 1964 г. в превод на Ив. Дуйчев, П. Тивчев и Л. Йовчев.

През 1937 г. отново в „Годишник…“-а Бешевлиев публикува статията „Новият извор за поражението на Никифор I в България през 811 г.“[11] В него той разглежда текста *За император Никифор и как оставил костите си в*

---

[8] **Гюзелев**, В. За наследника на хан Крум на българския престол. – В: Сборник в памет на професор Александър Бурмов. Състав. В. Трайков. София, Наука и изкуство, 1973, с. 137 – 142; **Гюзелев**, В. Кавханите и ичиргу боилите в Българското ханство-царство. Пловдив, Фондация *Българско историческо наследство*, 2007, с. 129 – 131.

[9] **Дуйчев**, Ив. Нови житийни данни за похода на император Никифор I в България през 811 г. // *СпБАН,* 53, 1936, с. 182 – 184.

[10] Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae. – ГИБИ. Т. 5. София, 1964, с. 281 – 295.

[11] **Бешевлиев**, В. Новият извор за поражението на Никифор I в България през 811 г. // *ГСУ. ИФ*, 33,1937, с. 1 – 8.

България, по-известен като *Анонимен Ватикански разказ*. Година по-рано разказът е издаден от Иван Дуйчев[12] по ръкопис от Ватиканската библиотека в оригинал и в превод на български език. Публикацията на Дуйчев е първата, в която съчинението се обнародва, и с нея то всъщност е въведено в научно обращение. Бешевлиев установява, че в изданието и превода са допуснати някои грешки, което налага преиздаването на текста. Той го публикува само в оригинал, като прави коментар на някои езикови особености, но не анализира историческите сведения в него. По-късно *Анонимният Ватикански разказ* е публикуван в поредицата *Гръцки извори за българската история*[13].

През 1983 г. Бешевлиев публикува статията „Крум и Никифор“[14], в която отново обръща внимание на българо-византийската война. Основен извор за проучването му е съчинението на Теофан Изповедник, но използва и други източници, включително *Житието на св. Николай Студит*, което е близко по съдържание до това на Николай Воин. Агиографският текст е публикуван в *Гръцки извори за българската история* през 1964 г.[15]

В статията, опирайки се отново на Теофан, Бешевлиев стига до извода, че хан Крум е поел престола преди 800 г. и най-вероятно е пряк наследник на хан Кардам (777 – 796) – нещо, което днес е установено със сигурност. Ученият обосновава тезата си, че отстъплението на хан Крум е било добре обмислена стратегия.

През 1960 г. излиза от печат третият том от *Гръцки извори за българската история*, в който Веселин Бешевлиев и Геновева Цанкова-Петкова превеждат съчиненията на Теофан Изповедник[16] и патриарх Никифор[17], включително сведенията, свързани с управлението на хан Крум. По-късно същият превод е включен от Петър Петров и Васил Гюзелев в „Христоматия по история на средновековна България“[18].

През същата година Бешевлиев публикува статията „Три приноса към българската средновековна история“[19], в която първият е „За българо-византийските договори от VIII в.“. Авторът разглежда сведенията на Теофан Изповедник и неговия Продължител относно предложението на хан Крум за подновяване на

---

[12] **Дуйчев**, Ив. Нови житийни данни…, с. 147 – 186.

[13] Narratio anonyma e codice Vaticano. – ГИБИ. Т. 4. София, 1961, с. 10 – 15.

[14] **Бешевлиев**, В. Крум и Никифор. // *Studia Balkanica*, 17. Изследвания в чест на академик Николай Тодоров. Състав. Стр. Димитров. София, БАН, 1983, с. 17 – 26.

[15] Vita Nicolai Studitae. – ГИБИ. Т. 4, с. 25 – 27.

[16] Theophanes Confessor. – ГИБИ. Т. 3. София, 1960, с. 279, 284 – 289.

[17] Nicephorus Patriarcha. – ГИБИ. Т. 3, с. 306.

[18] **Петров**, П., **Гюзелев**, В. Христоматия по история на България. Т. 1. Ранно средновековие VII – XII в. София, Наука и изкуство, 1978, с. 97, 100 – 102.

[19] **Бешевлиев**, В. Три приноса към българската средновековна история. – В: Изследвания в чест на Марин С. Дринов. Състав. Ал. Бурмов. София, БАН, 1960, с. 283 – 300.

договора с Византия от 716 г. Според учения две от изброените от Теофан клаузи не са влизали в договора, а са предложени от хан Крум през 812 г.

Бешевлиев посвещава на управлението на хан Крум една глава от монографията си „Първобългари. История“ от 1984 г.[20], в която обобщава по-ранните си проучвания и разглежда редица извори от домашен и чужд произход.

Приносът на Веселин Бешевлиев за изучаването на периода на управление на хан Крум е най-вече в обнародването на извори, които са слабо познати в българската наука. Неговите теории, макар и спорни на моменти, са отправна точка за проучвания на следващите поколения учени. Днес част от тезите му са ревизирани, но това не намалява стойността на проучванията му, които поставят в центъра на вниманието оригиналните текстове на византийските извори, и обединявайки исторически и филологически методи, дават задълбочена съпоставка на отделните текстове.

[20] **Бешевлиев**, В. Първобългари. История. София, Издателство на Отечествения фронт, 1984, с. 106 – 135.